

DR. ERNEST EDMONDSON RAMSAUR, JR., *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908*, S. XII+180, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1957. 4 Dolar.

Dr. Ramsaur, *Genç Türkler — 1908 İnkılâbı'nı Hazırlayan Hâdiseler ve Çalışmalar* adlı eseri ile, Genç Türkler'in memleketimizde ve yurt dışındaki çalışmalarını başlangıcından, 1908 İnkılâbı'na kadar tedkik ve tahlil etmiş bulunuyor. Lewis V. Thomas'ın *Önsöz*'ünden ve müellifin *Mukaddime*'sinden sonra beş bölüme ayrılan eserde, 1908 İnkılâbı'nı hazırlayan hâdiselerin başlangıcı ve kısa bir tarihçesi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin doğuşu, Türkiye'de ve haricte Genç Türk hareketleri, 1897'de bu cemiyetin nasıl kuvvetini kaybettiği, sürgün edilen Genç Türkler, Ahmed Rıza ve Prens Sabahaddin, Osmanlı hürriyetseverlerinin içtimâları, taraftarlar arasında büyüyen ayrılıklar, İmparatorluk dahilinde Genç Türk hareketinin canlanması, sürgünlerle münasebet, Osmanlı hürriyetseverlerinin ikinci içtimâsı, Makedonya'da inkılâp hareketlerinin yayılması, II. Meşrutiyet'in ilânı, bu inkılâbın sonuçları ve Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, üzerinde durulan başlıca mes'elelerdir. Biz, bu makalemizin birinci bölümünde —yanılmıyorsak, bugüne kadar memleketimizde, hakkında hiçbir şey yazılmamış olan— bu eserin muhteviyatını tanıtmaya çalışacağız; eser hakkındaki bâzı yabancı neşriyat ve tenkidlerimiz ise, ikinci bölümü teşkil etmektedir.

I.

ESERİN MUHTEVİYATI

Prof. Ernest Edmondson Ramsaur'un eseri, Princeton Üniversitesi Türk Dili ve Tarihi profesörü L. V. Thomas'ın *Önsöz*'ü ile başlıyor. Bunda, Türkiye'de XX. asır başındaki vak'aların, yalnız, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna değil, Genç Türk İnkılâbı'na, Balkanlar'da ve İstanbul'dan uzak bâzı yerlerdeki halkla temasa da yol açtığı için ehemmiyetli olduğuna işaretle, bu mevzuda İngilizce bir eser bulunmadığından, Dr. Ramsaur'un bu boşluğu kısmen doldurduğu, 1908'den sonraki hâdiseler üzerinde pek durulmadığı için, bu mevzuun henüz tamamlanmış sayılamıyacağı kaydediliyor. L. V. Thomas'a göre bu eser, Türkiye'ye Garb fikirlerinin nasıl girip yerleştiğine ve siyasi teşekküllerin çoğalmasına, münferit kalmış liderlerin düşünce, gayret ve başarılarına, karşılaştıkları mahallî güçlüklerle, milletlerarası münasebetlere dikkati çekecek değerdedir ve Dr. Ramsaur'un ortaya koyduğu gibi, Asya ve Afrika'daki hürriyet hareketleri, Avrupa'da tahsil gören veya yaşayan, yahut Garb'ın kuvvetli te'sirinde kalan liderlere muhtaçtır; eserin neşri, bunları anlamak için kıymetli bir anahtar olduğundan, yerinde ve isabetlidir (S. VII).

L. V. Thomas'tan sonra, Dr. Ramsaur'un, eserini nasıl hazırladığına dair mukaddimesi geliyor: Eser, bir doktora *thèse*'i olarak hazırlanmaya başlandıktan sonra, muhtelif sebeplerden fasılalara uğramış, muhtelif yerlerde yazılmıştır.

Onun böyle bir eser yazmasını aklına koyan, 1939' da, California Üniversitesi profesörlerinden ve öğrendiği birçok şeyleri kendisine borçlu olduğu Robert J. Kerner'dir. Başka kimlerden, ne bakımdan faydalandığını kaydeden Dr. Ramsaur, 1948-50 yıllarında, Amerikan Vice Consul'ü olarak İstanbul'da bulunduğu zaman, 1908 İnkılabı'nda rolü olan bazı kimselerle tanışmış, gerek bunlardan, gerek memleketimizdeki bazı kimselerin yardımlarından da faydalanmıştır. Müellif, bütün çalışmalarına rağmen, eserinin yine mükemmellikten uzak, fakat bu kısımların ta'mirinin de imkânsız bulunduğu, münekkidlerin, bilhassa Türk münekkidlerinin birçok ihmal, noksan ve yanlışlar bulacağı, fakat hakikatleri içine alan bu eserinin bütünü ile tedkike değdiği, bazı Türk müelliflerinin ise, bilhassa kendi şahsiyetlerini düşündükleri zaman bazı fikir ve tahlilleri uygun bulmayacakları, lâkin eseri tamamiyle okuyanların, müellifin Türkiye ve Türkler hakkındaki taraf-sızlığında şüpheye düşmeyecekleri kanaatindedir (S. VIII - IX). Eserde, bu mukad-dimeden sonra birinci bölüm gelmektedir ki, bu tarihte, memleketimizde Genç Türkler hareketinin başlangıcı üzerinde durulmuştur :

1 — 1908 İnkılabı'nı, Garb fikirleri te'sirinde kalan küçük bir gurupun faa-liyetlerinin zirvesini teşkil eden bu ihtilâli, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkılmaktan kurtarmak için atılan kolay bir adım olarak vasıflandıran Dr. Ramsaur, eserinin birinci bölümünde, Genç Türk hareketinin başlangıcı üzerinde durmaktadır; bu, cediti Abdülmecid zamanında başlayan yeniliklere taraftar Abdülaziz devrine kadar götürülebilir. Kırım harbi ile gittikçe ehemmiyet kazanan Şark Mes'alesi dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu, Garb medeniyeti ile temâsı daha çok hisset-meğe başlamıştır. Garb fikirlerinin sür'atle yayılmasıyla, Türk hür düşünürleri harekete geldi; tuttuğu yolda hiçbir zaman büyük olmayan Türk edebiyatı, Acem edebiyatının, kendisini bir kalıp hâline getirdiği te'sirlerine sırtını dönmeğe, çoğu cansız bir taklitten ibaret Fransız edebiyatı te'sirini iyi karşılamağa başladı. Böylece, hayallerini harekete getiren, düşünme için bol gıda veren, yeni ve bambaşka bir kültürle temâsa gelen Türk edebî şahsiyetlerinin ifade ettikleri yeni fikirler, daha önce kendilerini bu fikirlere hazırlayıcı birşey bulunmadığından, anlaşılıyordu. Bilhassa, kullandıkları kelimeler, asıllarını tam mânası ile karşılamıyordu; fakat mühim olan, vatan, kanun, millet meclisi gibi mefhumları kullanmağa başlamaları idi. Hudutları çok geniş ve ölmek üzere bulunan Osmanlı İmparatorluğu dahilinde benimsenmeyen bu fikirlerini, yurt dışında ifadeye mecbur kaldılar. Dr. Ramsaur, bu münasebetle, önce 1860' da Avrupa'ya kaçan Genç Türkler'den, 1864'te Londra'da, Rifat Bey'in nezaretinde *Hürriyet* gazetesinin neşrinden, aynı yerde 1860'da Ali Suavî'nin çıkardığı *Muhbir* gazetesinden, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi şahsiyetlerin katıldığı bu ilk Genç Türk hareketinin başlangıçta edebî olduğundan, sür'atle siyasî bir çehre almağa başladığından bahsediyor. Gayeleri, kanunlara dayanan meşrutî idarenin kurulmasıdır. Kendilerinden sonraki nesil gibi, bu ilk Genç Türkler de, Avrupaî örneklerin sadece nakli ile kuvvetli bir hükümet mey-dana geleceğini, Garb usûllerinin alınması ile Garb'ın tecavüzüne karşı koymağa kuvvet kazanılacağını umuyor, azınlıkları eşit tasavvur edemiyorlardı. Abdülaziz devrindeki çalışmaları, yabancı postalar yoluyla memlekete sokulan gazete neşrine, mahdut bir çevreye münhasırdı; Şinasi, N. Kemal gibi münferit şahsiyetlerin bu fikirlerinin te'siri, bilhassa kendilerinden sonrakiler üzerinde görülür. N. Kemal'in

1873'te temsil edilen *Vatan* piyesi, daha sonra, Abdülhamid'in bu eseri men'ini müteakip, askerî mektep talebeleri arasında, gizli kopyalar suretiyle geniş ölçüde yayılmıştır. Türkiye'de Garbî Avrupa te'sirinin başlangıcını tam bir sihhatle takdir imkânsız ise de, bunun halka kadar süzülüp geçmesi, Abdülaziz devrindedir.

Bozulmağa yüz tutan malî v.s. mes'elelere temas eden Dr. Ramsaur, 1860'da Türk Avrupası'nda kazandığı şöhret sebebiyle, Midhat Paşa'nın, 1873'te, malî sıkıntılara çare bulur düşüncesiyle sadaret mevkiine getirildiğini, taraftarlar toplanarak fesat çıkaracağı düşüncesiyle Selânik valiliğine tâyin edildiğini kaydediyor. 1875-76'da, Sırp ve Bulgarlar ayaklanmış, bu dahili isyanlar merhametsizce bastırılmış, Midhat Paşa ve diğerleri, memleketi yabancı kuvvetler elinde parçalanmaktan kurtarmak için, idareyi Abdülaziz'in elinden almağa karar vermişler, Sultan'ın tahttan indirilmesinde Genç Türkler'in de ufak bir rolü olmuştur. Taht'a geçen Murad V., Abdülaziz'in vefatı üzerine aklını büsbütün kaybetmiş, onun bu saltanatı 1876 Mayıs'ından Ağustos'una kadar sürmüştür. Taht'a geçen Abdülhamid, ilk zamanlarda içte ve dışta iyi bir te'sir bırakmış, ikinci defa sadaret mevkiine getirilen Midhat Paşa ve arkadaşları, fikirlerini tasvib edecek bir hükümdar bulduklarını sanmışlar, Balkanlar'daki ayaklanmalar, Rusya'nın müdahalesi, İstanbul'da toplanan murahhaslar kongresi, Midhat Paşa'nın azli, Rusya'nın harb ilânı, Ayastafanos Muahadesi, Berlin Kongresi gibi hâdiseler bu inancı sarsmıştır. Disraeli'nin, Lord Salisbury'ye yazdığı gibi, hakikaten ümit verici, bir başka muharririn ifadesine göre çalışkanlığı, sebat ve cesareti ile teb'ası kadar, yabancıların da sevgisini kazanan Abdülhamid hakkındaki medihler, 1890'daki Ermeni katli-âmi ile sona ermiştir. İmparatorluk'taki başka azınlıklar gibi Ermeniler'in de millî şuuru hissetmeleri, 1894 ve 1896'daki Ermeni isyanları ve öldürülmelerine karşı hükümetin seyirci kalışı, bilhassa İngiltere ve Amerika'da, Türkler aleyhinde neşriyata yol açıyor. Müellif, bu münasebetle, Richard Davey'nin *The Sultan and His Subjects* adlı eserine dayanarak, Abdülhamid'in zulmünden bahsedilen satırları naklediyor. Türk-Rus harbinin ertesi yılında, herşeyi kendi kuvvetiyle yapmağa kalkışan, Garb te'sirlerine hudutlarını kapayan Abdülhamid'in hakikî çehresini, Türk hürriyetseverleri uzun zamandanberi anlamış bulunuyorlardı. Midhat Paşa, Abdülaziz'in kâtili olarak suçlandırılmış, yabancı elçilerin şefaathatı karşılık afvedilmiş ise de, sonunda boğdurulmuştu. Bir casus teşkilâtı kurup, münecimlerinden Ebu'l-Hudâ'nın îâmâlarına râğbet ederek kararlarını ona göre veren Abdülhamid'in karakterini canlandıran Arminius Vambéry'nin 1909'da basılan (*Personal Recollections of Abdulhamid and His Court, Nineteenth Century, LXVI.*) yazısındaki, "Mühim şahsiyetler arasında Abdülhamid gibi karakterleri bu kadar zıt, bu kadar kimseye benzemez ve müfrit kimseye rastlamadım. Lütufkârlık ve hainlik, zekilik ve mânasızlık, korkaklık ve cesaret, câhillik ve ferâset,, gibi şeyleri kendinde topladığına, en galip tarafının ise korkaklık, tereddüt, vesvese olduğuna dair ifadesini nakleden Dr. Ramsaur, bütün bunlara rağmen, ilk Genç Türk hareketini meydana getiren rûhun, hiçbir zaman ölmediğine işaret etmektedir. Abdülhamid'in tahtını muhafazadan, kendini emniyete almaktan başka şeylerle meşgul olmadığı anlaşılınca, yeni bir muhalefet başlamış, 1880 sonunda başlayan bu yeni mukavemet hareketi ile 1908 İnkılâbı'nın tohumları atılmıştır (S. 3-13).

2 — Eserin ikinci bölümü, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin doğuşu, Türkiye'de ve yurt dışında Genç Türk hareketleri, bu cemiyetin 1897' de kuvvetini nasıl kaybettiği mes'elelerine ayrılmıştır. Dr. Ramsaur, bilhassa, *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Abdülhamid II.* maddesine, İbrahim Temo'nun hâtıralarına, Âkil Muhtar Özden ve bâzı kimselerin hususî mektuplarına dayanarak, 1889' da, Abdülhamid'i tahttan indirme maksadı ile kurulan gizli bir vatan cemiyetinden bahsediyor. Bu cemiyet, 1888 yaz tatilinde Arnavutluk'ta iken, Freemason [*Tranc-maçou (masou)*] Encümeni'ni ziyaret eden, Carbonari'lerin İtalya tarihindeki rolünü öğrenen ve Türkiye'de böyle bir cemiyet teşkiline karar veren İbrahim Temo ile, arkadaşları Dr. Abdullah Cevdet ve Çerkes Mehmed Reşid tarafından kurulmuştur; tarihi, kesin olarak söylenilememekle beraber, 1892'de, mevcudiyeti, Abdülhamid tarafından anlaşılmıştı. Yalnız Tıbbiye talebeleri arasında değil, mektep dışında da çalışmalarını genişletmiş, Hacı Ahmed Efendi, Abdülaziz devrinde Genç Türkler teşkilâtı kurucularından Şeyh Nâilî gibi kimselerin dahil olmaları ile, teşkilâta münevver unsurlar da girmeğe başlamıştır. Eski talebelere şüphe altında bulunan bir kısım, Dr. Nâzım v.b. kimseler, 1894-95' de, hem tahsil, hem Abdülhamid ile mücadele için Paris'e kaçtıkları zaman orada bir hürriyetçiler gurupu ile karşılaşmışlardır. Halil Ganem'in de bulunduğu bu gurupa, 1889'da Ahmed Rıza da dâhil olmuş, 1895'te, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin fikirlerini yaymak için, *Meşveret* gazetesini neşre başlamışlardır; fakat Auguste Comte'un te'sirinde kalan, bu gazeteyi kendi fikirlerine tahsis eden Ahmed Rıza'nın düşüncelerine, Halil Ganem dışında hiçbiri Auguste Comte muakkıbi olmayan Genç Türkler taraftar olmamış ve bu, cemiyetin parçalanmasına başlıca sebep teşkil etmiştir. 3.XII.1895 tarihli *Meşveret*'te basılan *Bizim Programımız* başlıklı yazıyı nakleden Dr. Ramsaur, bunda Osmanlılık fikrinin müdafaa edildiğine dikkati çekiyor ki, Ahmed Rıza ve arkadaşları bu noktada anlaşmışlardır; müellif, bu çalışmaların İstanbul'da şüpheler uyandırdığından, burada kimlerin tevki edildiğinden ve Avrupa'ya kaçtığından, tevki-finden önce Rumanya'ya gitmeğe muvaffak olan İbrahim Temo'nun orada çıkarıldığı bir gazeteden bahsederek, Murad Bey hakkında izahat veriyor : Mülkiye'de hoca bulunan Murad Bey, İmparatorluk için yapılmasını lüzumlu gördüğü yeniliklere dair bir liste tertibederek, takdimi için bu zamanı seçmiş, bu hareketinden dolayı, kendisini kurtarıcı bir çare olarak Mısır'a kaçarak, orada *Mizan* gazetesi vasıtasıyla neşriyatta bulunmuştur. Bu yüzden, İstanbul'da Murad Bey ile arkadaşlıkları bilinenlerin tevki, Genç Türk mücadelesinde Mısır'ın oynadığı rol, kısmen de Murad Bey'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. 1896'da, İstanbul'da İttihad ve Terakkî Cemiyeti Merkez Komitesi'nin reisi Hacı Ahmed Efendi'nin umumî reisliğinde, ulemâ ve talebe guruplarını idare eden muhtelif liderlerden, zaman zaman çalışmaları hissedildikçe, kimlerin tâkip ve sürgün edildiğinden bahseden müellif, Murad Bey ile Ahmed Rıza arasındaki anlaşmazlığa da temasla, 1897'de bu cemiyetin kuvvetini kaybettiği neticesine varıyor (S. 14-51).

3 — Dr. Ramsaur, eserinin üçüncü bölümünü, sürgün edilen Genç Türkler, Ahmet Rıza, Prens Sabahaddin ve diğer Osmanlı hürriyetseverlerinin içtimâ, taraflar arasındaki anlaşmazlıkların nasıl büyüdüğü mes'elelerine ayırmıştır.

Halil Ganem'in 9 Ağustos, 1897 tarihli mektubuna dayanarak, Genç Türkler arasındaki anlaşmazlıkları izah eden Dr. Ramsaur, Cenova'da İshak Sükûti'nin

ve Abdullah Cevdet'in çıkardığı *Osmanlı* gazetesi ve bunun etrafında kimlerin toplandığı, Abdülhamid'in, elçi Münir Bey vasıtasıyla bu hareketi nasıl önlemek istediği, 1889'da gazetenin muvakkaten ta'tili, bâzı mahkûmların afvı, İshak Sükûtî'nin Roma, Abdullah Cevdet'in Viyana elçiliğinde meslekleri ile alâkalı bir vazifeye, Tunalı Hilmi'nin Madrid elçiliği kâtipliğine tâyinleri hakkında tafsilât veriyor. 1899'da Damad Mahmud Celâleddin Paşa'nın, oğulları Sabahaddin ve Lûtfullah'ı da yanına alarak Avrupa'ya kaçması, Abdülhamid'in elçi Münir Bey vasıtasıyla talebine rağmen Paşa'nın Fransa hükûmeti tarafından iade edilmeyişi, Avrupa'nın dikkatini Genç Türkler üzerine çekmiştir. İstanbul'daki, muhtelif ikazları Abdülhamid'e te'sir etmediği için yurt dışına çıkan M. Celâleddin Paşa'dan sonra İsmail Kemal de kaçmış. Bruksel'e geçerek, Koniçeli Kâzım Bey ile anlaşmış, onun 1897'de neşre başladığı *Albania* gazetesinin idaresini üzerine almışsa da, kısa zaman sonra ayrılarak, *Le Salut de l'Albanie* adlı gazeteyi neşre başlamıştır. Mahmud Paşa'nın kaçmasından sonra, Genç Türkler'in, neşriyat sahasındaki çalışmaları artmıştır. Bu münasebetle, İstanbul'da Ermeniler'in kendi gazetelerinde, Londra'da Bederhan'ın çıkardığı, İshak Sükûtî ile Abdullah Cevdet'in de neşriyatta bulunduğu *Kürdistan* gazetesi zikrediliyor; milliyet fikirleri, küçük İslâm toplulukları arasında da inkişafa başlamıştır; fakat bunlar, meselâ Suriye'de Emîr İbn Arslan'ın liderliğindeki Türk-Suriye Reform Cemiyeti gibi, hakikî milliyetperver olmaktan ziyade, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha rahat yaşama imkânı aramakta idiler. Müellif bu münasebetle, Ahmed Rıza'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türkler hariç, azınlıkların kendilerini müdafaasından acı acı şikâyetini ifade eden mektubunu zikrederek, muhtelif milliyetler ve fikirler arasındaki aykırılıklara rağmen, Genç Türkler teşkilâtının elbirliği ile bâzı teşebbüslerde bulunduğu, çünkü hepsinin müşterek tarafî rejim değiştirilmesi olduğu, bu sebeple 9 Şubat, 1902'de Paris'te toplanan Osmanlı hürriyetseverleri kongresi mes'elesine geçiyor.

Abdülhamid'in Dahiliye Vekâleti'nden recası üzerine önlendiği için, ilk defa hususî olarak M. Lefèvre-Pontalis'in, daha sonra Prens Sabahaddin'in evinde hususî olarak toplanan kongreye Türk, Arap, Rum, Kürt, Arnavud, Ermeni, Gürcü, Yahudî olmak üzere kırkyedi kadar âza iştirâk etmiştir. İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin kalıntıları olan Genç Türkler, bu geniş Osmanlı topluluğunda az sayıda kaldıkları için, kongreye endişe ile gelmişlerdir. Eserde, benlik iddialarına, anlaşmazlıklara ve bunların sebeplerine, Ermeniler'in koştuğu şartlara, muhtelif milliyetlere mensup kimselerin ileri sürdüğü fikirlere dair tafsilâta rastlıyoruz. Bütün bu karışıklıklar arasında Prens Sabahaddin Osmanlı Birliği fikri üzerinde durmuştur ki, bu, İmparatorluk'taki bütün milliyetlerin geniş ölçüde serbestliği ve aralarındaki başlıca bağı, aynı saltanata tâbi olmak teşkil etmesidir. Ahmed Rıza ve arkadaşları ise, Türk milliyetçiliği, Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, 1878 Meşrutiyeti'nin yenilenmesi, Sultan'ın yine Halife olarak kalması, azınlıklara eşit haklar verilmesi tarafını tutuyorlardı. Kongre'de ileri sürülen bu görüş ayrılıkları yüzünden, Genç Türkler ikiye ayrılmıştır; Paris'teki Genç Türkler, Mısırlı M. Ali Fâzıl Paşa, Ahmed Rıza, Selânikli Nâzım, Sezaî, Ahmed Sâib idaresinde kurulan ve İttihad ve Terakkî Cemiyeti adını taşıyan yeni teşkilât etrafında toplandılar. Bu sırada Recep Paşa'dan yardım va'di te'min edilmiş, Paris ve Londra'da yabancı simalarla temaslarda bulunulmuştur. Öte yandan, 1903'te Mahmud Celâleddin

Paşa'nın ölümü, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kuran Sabahaddin ve arkadaşlarının çalışmalarını sarsmamıştır.

1906'da, fikirlerini *Terakkî* gazetesi ile yayan Prens Sabahaddin'in takdire değer tarafı, azınlıkların aynı mefkûre etrafında birleşmeleri, yani Osmanlıcılık, eşit muamele, Abdülhamid'e karşı şiddeti azalmayan karşı koyma emelidir. Prens Lûtfullah'ın bu çalışmalarda büyük rolü yoktur; o, babası Mahmud Paşa'nın ölümünden bir müddet sonra İstanbul'a, annesi Seniha Sultan'ı görmeğe gitmiş, muhaliflerinden birinin dönmesinden memnun kalan Abdülhamid, onu, ağabeyinin avdetini te'min maksadı ile 1906'da Paris'e yollamışsa da, bu gayret boşa çıkmış, Prens Sabahaddin dönmemiştir. Bu yıllarda, Genç Türkler'in diğer reisi Ahmed Rıza ise, Abdülhamid ile mücadelede devam ve fikirlerini *Meşveret*'te neşretmekte idi. Arkadaşları ile, yakın bir gelecekte doğacak bulunan İttihad ve Terakkî Cemiyeti adına çalışan Ahmed Rıza'nın pozitivist filozof Auguste Comte'un ve Türk milliyetçiliğinin te'sirinde bulunduğu dair izahat veren Dr. Ramsaur, onunla, Prens Sabahaddin'in programı arasındaki benzeyen ve benzemeyen tarafları tahlil ediyor : 1906'da, Türk milliyetçiliği yeniden canlandığı için, Ahmed Rıza, Prens Sabahaddin'e göre daha mühim bir sima telâkkî edilmiştir. Ahmed Rıza, *Osmanlı* kelimesini, İmparatorluk dahilinde İslâm ve Hıristiyanlar'ın bağlılığı mânasında anlıyordu. Sabahaddin de aynı fikirde idi; fakat Ahmed Rıza'ya göre, esası, Türk unsurunun teşkil etmesi, diğerlerinin bu *Türk* unsur tarafından temsilî gerekiyordu ki, aralarındaki fark, işte bu noktadadır. Her ikisi de, Sultan'ın hareketlerinin kanunlarla sınırlanması hususunda birleşiyor, Ahmed Rıza Osmanlılar'ca idare edilecek bir merkezî hükümet fikrini müdafaa ettiği için, Sabahaddin'den ayrılıyordu; çünkü Ahmed Rıza, Osmanlı mefhumu ile, aslen Türk olanları kasdetmekte idi (S. 52-93).

4 — Eserin dördüncü bölümünde üzerinde durulan mes'eleler İmparatorluk dahilinde Genç Türk hareketinin canlanması, bu kuvvetin sürgünlerle irtibatı, Osmanlı hürriyetseverlerinin ikinci kongresi ve 1908 İnkılâbı'dır.

1908 Temmuz'unda dünya, Makedonya'da üçüncü kolordunun istibdada karşı ayaklandığını, Abdülhamid'in meşrutî bir idare kurmağa zorlandığını duyunca hayret etmiş, az sonra bu kansız hareketin İttihad ve Terakkî Cemiyeti tarafından idare edildiği haberi yayılmış, Ahmed Rıza İstanbul'a Millet Meclisi'nin ilk reisi olarak döndüğü zaman, bu hareketin onun ve arkadaşlarının eseri olduğu intibâ uyanmıştı; aslında, bunu meydana getirenler, ne Avrupa'daki sürgünlerin bir şubesi, ne de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk Genç Türk hareketinin vârisleri idi. Bu münasebetle, Dr. Ramsaur, 1897'de Genç Türk faaliyetinin sarsılmasından sonra, hafiye teşkilâtı, tevkîf ve sürgünler yüzünden İstanbul'da 1908'e kadar gizli bir teşkilâtın yaşama imkânı bulamadığına, Şam'da gizli bir vatan cemiyeti kurulduğuna, Atatürk'ün de dahil olduğu bu cemiyet mensuplarına, faaliyetleri hakkındaki yerli ve yabancı neşriyate, cemiyetin yayıldığı sahalara, Şam'da şiddetle tâkip edildikleri için, o sırada Osmanlı vilâyetleri arasında en ileri ve Türk'ten çok Avrupalı halkın, kısmen dönmelerin yaşadığı Selânik'in propaganda için en serbest ve elverişli çalışma yeri olarak kabulüne karar verildiğine, Atatürk'ün Selânik'e giderek kimlerle temasta bulunduğu, bir müddet sonra buraya tâyinine,

İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin doğuşuna ve 1908 İnkılabı'nın hazırlanmak üzere olduğuna dair oldukça geniş bilgi veriyor.

İttihad ve Terakkî Cemiyeti ile Selânik'te kurulan yukarıda bahsettiğimiz teşkilât, birbirine sür'atle dahil olmuştu; ilk adı Osmanlı Hürriyet Cemiyeti olan bu cemiyet, Makedonya Bulgarları'nın İMRO teşkilâtından da mülhemdir. Her toplantısını, seçtiği yeni bir başkanın idaresinde yapan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Selânik'teki Mason Cemiyeti ile de, Abdülhamid'i tahttan indirme maksadında birleşmişti. Freemasonlar'ın çalışmaları, Genç Türkler'le münasebetleri, Selânik'teki Genç Türk hareketinde rolleri, Genç Türkler'in Avrupa'da sürgünde iken bazı Masonlar ile dostlukları hakkında tafsilât veren müellife göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda Genç Türk hareketinin canlanmasından sonra onun inkişafına yardım eden Masonluk, hiçbir zaman gizli, veya yarı gizli bir teşkilât değildi; Türkiye'de, bilhassa Bektaşî dervişleri, Mason cemiyeti gibi kullanılmıştı. Başka tarikatlere göre daha Türk ve milliyetçi olan Bektaşî tarikatı, birçok milliyetçi kimseleri ve halkı kendisine çekmiştir; bunun bir başka sebebi, Bektaşîler'in, Şi'i mezhebine meyletmeleri, dolayısıyla, Osmanlı sultanlarının sahip buldukları haklara taraftar olmayışları, Hilâfet aleyhinde bulunmalarındır ve Abdülhamid'in Hilâfeti canlandırmak istemesi de, Bektaşî ayaklanmalarına karşı koymak içindir. Dr. Ramsaur, bu mes'ele ile alâkalı bularak, John P. Brown'un *The Dervishes* ve George Young'un *Constantinople* adlı eserlerine dayanarak, Bektaşîler'in, Yeniçeriler ile ihtilâtı dolayısıyla XVIII. asırda ve XIX. asrın başında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yenilik hareketinde, Avrupa Masonları'nın reform hareketlerine çok benzer bir rol oynadıklarını, Voltaire'in arkadaşı Fâzıl (veya İzzet) Bey tarafından, hattâ tarikatte Fransız Masonluğu örnek alınarak yenilikler yapıldığını, bu teşkilâtın Yeni Türkiye inkılâbında bir asırdan fazla böylece devam ettiğini, çalışmalarının felsefî, ilmi, edebî, siyasi olup, millî düşüncelere dayandığını kaydediyor; bu fikirler dolayısıyla, Rıza Tevfik'in bir mektubundaki Genç Türkler'in birkısmı Mason, birkısmı Bektaşî olduğuna ve Ziya Bey'in Bektaşîler hakkındaki makalesinde bunların nasıl hilâfet aleyhinde bulduklarına dair izahlarından da bahsediliyor. Müellif, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin, herhangi bir tarikat ile tam anlaşmağa varmamakla beraber, onlardan icabında memnurlukla faydalandığı, Bektaşî ve Mevlevîler'in Anadolu'ya sürülen cemiyet âzalarına yardım ve onların rahatlarını te'min ettikleri, hattâ Melâmîler'in de Masonlar'a benzer inançlara sahip oldukları kanaatindedir; bu münasebetle, Selânik'teki Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin ilk âzalarından Bursalı Tâhir Bey'in de Melâmî olduğuna işaret ediyor. Bu arada Bektaşî edebiyatına da temas eden Dr. Ramsaur, bunların Türk diline ve Türk nazım şekillerine bağlı kaldıklarını, diğer taraftan XIX. asrın ortasına kadar İran üslûbu te'sirinde kalan Türk edebiyatının —Arapça, Farsça kelimeler ile çok karışık bir dili olduğundan— ancak tahsil görmüş kimseler tarafından anlaşılabilirliğini, modern Türk edebiyatının İran zincirlerini kırarak Fransız edebiyatını taklide başladığını, Ziya Gökalp ile başlayan ve 1923'te cumhuriyetin kuruluşundan sonra mahsul veren millî kültür rönesansının hakiki tarihinden çok önce ciltler tutan millî bir Bektaşî edebiyatı bulunduğunu yazıyor.

İhtilâl hareketleri, Makedonya civarında, Türk askeri karargâhlarının bulunduğu yerlerden yayılmağa başlamıştır. Hangi merkezlerin kimler tarafından idare

edildiğine dair bilgi veren Dr. Ramsaur, bunun sebebini şöyle tahlil ediyor: Osmanlı İmparatorluğu'nda asker, hem tecavüzü önlemek, hem de hükümdar ve emirlerin kendi teb'aları üzerindeki kontrolünü ifa ile vazifelidir. Abdülhamid devrinde ise asker, müellifin izah ettiği birçok sebeplerden dolayı, idareden memnun değildir. Öte yandan, Türk zâbitlerinin de, yabancı zâbitler ile temas ve birşeyler öğrenmek için arkadaşlığa fırsat aramaları yüzünden, kendi hayatlarından memnun olmamağa başladıkları görülüyor. Hele, Yemen gibi uzak yerlerde bulunursa, dönme şansı pek az olan köylü sınıfı da şikâyetçidir. Bu sebepten, İmparatorluk dahilinde bir yeniliğe hazırlanıldığı bu sırada, Ahmet Rıza ve arkadaşları da yurt dışında çalışmalarına devam etmekte idiler.

1901'de Sezaî ve Bâhâeddin Beyler, mes'ele açıkça bilinmemekle beraber, herhalde İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ni kuvvetlendirme maksadı ile Paris'e kaçmış, Ahmed Rıza'nın *Meşveret*'i Fransızca olarak neşre devam ettiği bu yıllarda, Sezaî'nin idaresinde Türkçe olarak *Şûrâ-yi Ümmet* gazetesi çıkarılmış, cemiyet gittikçe genişleyip kuvvetlenmeğe başlamıştır. 1907' ye kadar, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin varlığından haberleri olmayan Paris'teki Genç Türkler, Mehmed Emin Yurdakul'un Abdülhamid idaresinde Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl çürüdüğünü pek hisli surette canlandıran *Kayıkçı* adlı şiiri yüzünden *Çocuk Bahçesi* mecmuasının kapatılmasından dolayı, bu cemiyetin mevcudiyetinden haberdar oldular; Ömer Naci ve Hüsrev Samî, bu yüzden Paris'e gittiler ve Prens Sabahaddin'e göre, Ahmed Rıza'yı fikirce Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne daha yakın bulduklarından, *Şûrâ-yi Ümmet*'te yazmağa başladılar. Eserde bundan sonra Ahmed Rıza ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti arasındaki anlaşmazlıklara, bilâhare bu iki gurupun birleştiğini bildiren bir beyannâme neşredildiğine, 27-29 Aralık, 1907'de, Abdülhamid'i tahttan indirmek isteyen Türk ve diğer gurupların Ahmed Rıza, Prens Sabahaddin ve Ermeni İhtilâl Fedarasyonu (Dashnagtzoutian = Taşnak)'nun başkanı K. Maloumein'in reisliğinde toplandıklarına, bilhassa Ermeni kaynaklarına dayanarak bu kongrenin Ermeniler tarafından teşvik olunduğuna, teşkilâtın daha sonra bâzı Ermeni guruplarını da birleştirerek hükûmete karşı koyan bütün teşkilâtlara yardımdaki başarısına dair tafsilât veriliyor ve yine Ermeni kaynaklarına göre, mevcut hükûmet yerine bir başkasının kurulması için başvurulacak yolları gösteren bir liste naklediliyor: (1) Zulme karşı silâhla müdafaa; (2) siyasi ve iktisadî bakımdan silâhsız mücadele; (3) vergi ödeme hususunda sessiz mukave-met; (4) asker in halka ve ihtilâlcilere karşı koymasını önlemek için, asker arasında propaganda; (5) hâdiselerin aldığı istikamete göre başka faâliyetler... Dr. Ramsaur, Türk teşkilâtlarının, Ermeniler tarafından düşünülen bu tedbirleri kabule hazırlanıklarına ve bunların, 1905'teki Rus ihtilâlinde alınan tedbirlere çok benzediğine işaret etmektedir; fakat, Dashnagtzoutian ve başka Ermeni gurupları, 1907 Kongresi'nden önce ve sonra, hükûmete karşı memnuniyetsizlikleri tahrikte fa'al bir rol oynamakla beraber, azınlıkların arzularına pek ehemmiyet vermeyen İttihad ve Terakkî Cemiyeti ile hiçbir zaman işbirliği etmemişlerdir. Esasen, yurt içinde ve dışındaki guruplar arasında da hakikî bir yardımlaşma olmamıştır ve 1908 İnkılâbı'nda asıl rol, sahne arkasında kalanlarda idi; hattâ teşkilâtının adı kabul edildiği halde, Ahmed Rıza'nın bile vak'aların cereyanında doğrudan doğruya

bir te'siri yoktu. Millet Meclisi Reisliği'ne seçilmesi, amansız mücadelesinin tesliminden, fikirlerinin ihtilâli idare edenlerinkine çok yakın olduğundandır.

Eserin bundan sonraki kısmında, 1908 ihtilâlinin nasıl meydana geldiğini kaydeden Dr. Ramsaur, Makedonya'da, ihtilâlin heyecanlı lideri Enver Paşa'nın, "Şimdiden sonra hepimiz kardeşiz, bundan sonra Bulgar, Yunan, Rumen, Yahudi, Müslüman yok; bu aynı renk gökün altında hepimiz müsaviyiz, hepimiz Osmanlı olmakla öğünüyoruz., diye haykırdığına, öte yandan, Edirne'de Abdülhamid lehine bazı halk gösterilerine dair, bilhassa Britanya elçi ve konsoloslarının raporlarına dayanarak tafsilât veriyor. İstanbul'da İttihad ve Terakkî Cemiyeti zayıf bulunduğu ve Edirne'deki kendi aleyhinde tezahürleri de tecrübe ettiği için, Abdülhamid'i tahtta bırakmıştır; fakat bu, onun fena idaresinin unutulduğunu, veya yeni rejim hususundaki ifadesine inanıldığını da ifade etmiyordu (S. 94-139).

5 — Eserin beşinci bahsini, ihtilâlin neticeleri, Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, büyük kuvvetlerin rolü ve bunun meydana getirdiği hâdiseler teşkil ediyor.

Dr. Ramsaur, 1908 İnkılâbı'nın dahili ve harici neticeleri mevzu dışı olmakla beraber, ihtilâlin kaynakları ve başka memleketlerdeki te'sirleri üzerinde fikirler ileri sürülmedikçe, eserinin tamamlanmayacağı düşüncesindedir; meselâ, bu ihtilâlin Almanya tarafından teşvik edildiği söylenilmiştir ki, bunun sebebi, bu hâdiseden az sonra, Türkiye'de Alman te'sirinin ön plânda yer almasıdır. Müellif bu münasebetle, Meşrutiyet'e yakın yıllarda Almanya, İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İtalya ile münasebetlerimizi gösteren vak'alardan birkaçına temasla, bu devletlerin Meşrutiyet'in ilânını nasıl karşıladıkları ve bu tarihten sonra bunlarla bazı siyasî münasebetlerimiz üzerinde durmuştur.

Müellifin, beş bölüme ayırdığı ve yukarıdanberi muhteviyatını kısaca tanıtmaya çalıştığımız eserinde, 1908 İnkılâbı hakkında vardığı netice şudur : Genç Türk İhtilâli, Türkler'in, sonu şüphe götürür bir işe halkışmaları, bu millî ayaklanma ile Abdülhamid hükümetini devirmek, onun yerine ecnebî müdahalesine ve Abdülhamid'in tahta çıktığındanberi çekilmez şartlar altında yaşadıkları hayata son veren kuvvetli bir hükümet kurmak idi. Bu hareket, bir bakıma liberaldi; fakat Garbî Avrupa'dan istihsal edilen bu hürriyetperverlik gelişmemiş, hazmolunmamıştı. Milliyetçi unsurlar, hürriyetseverlere ağır basıyordu ve azınlıklar, Türk unsurlara göre çok az düşünölmüştü. İyi bir imtihan geçiren, fakat tecrübesiz Genç Türkler'in Habsburglar gibi, yeni başlayan milliyetçilik cereyanı ile kaynayan Osmanlı İmparatorluğu'nda hatâ etmeleri tabii idi; en büyük hatâları ise, meclise dayanan bir hükümet yerine, hükümet sahnesinin ardında, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ni bir gölge gibi muhafaza etmeleri idi ki, Abdülhamid'i tahtta bırakmaları da bu sebebe bağlıdır. Son tahlillerden, Avrupa üzerinde iki, hattâ daha fazla asırdanberi bir gölge hâlini alan Şark Mes'esi'ni, Türkler'in halledemedikleri anlaşılıyor. Türk olmayan sahalardan ayrılmakla, Osmanlı'dan ziyade bir Türk hükümeti kurmakla muvaffakiyet ümid ediyorlar ve o zamanın şartları, muhtelif unsurlardan ibaret bir hükümet teşkiline karşı koyuyordu (S. 140-148).

Eserin, muhteviyatına dair verdiğimiz bilgiyi tamamlamak için, bir hayli zengin bibliyografya kısmı bulunduğunu da ilâve edelim : *Bibliyografya Notları*'nda, Dr. Ramsaur, mevzuu ile alâkâli malzemenin azlığından şikâyetle, Türk, ecnebî

bâzi kimselerle mektuplaşmak suretiyle ne bakımdan faydalandığını izah ediyor; kullandığı vesikaların tenkidli bir bibliyografyasını veriyor (S. 151-157). *Bibliyografya* bölümü, me'hazların basılı olup olmadığına, nevelerine v.b. hususlara göre altıya ayrılmış, her bölümdeki neşriyat, müellif adlarına göre alfabetik sıralanmış (S. 158-173) ve bu kısımdan sonra umumî bir *İndeks* (S. 175-180) yer almıştır.

II.

ESER HAKKINDA TENKİD VE DÜŞÜNCELER

Dr. Ramsaur'un Genç Türkler adlı eserine dair tenkidlerimize geçmeden önce, bu hususta Garb mecmualarında çıkan bâzi bibliyografya makalelerinden bahsetmeyi faydalı görüyoruz : Bu neşriyatın birkısmı, eserin, kıymetini belirtmekten çok uzak ve neşrini haber verme maksadı ile yazılmıştır. Birkısmında ise, noksan taraflarına işaret ediliyor : K. Kerim Key'in yazısında, İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın *Bellelen* (Ocak, 1956)'de çıkan 1908 *Meşrutiyeti*'ne ait makalesi ile, Târik Zafer Tunaya'nın *Âmme Hukuku Bakımından Meşrutiyet'in Fikrî Esasları* (İstanbul, 1948) ve *Türkiye'nin Siyasî Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketlerinin Fikrî Esasları* (İstanbul, 1956), *Türkiye'de Siyasî Partiler : 1859-1952* (İstanbul, 1952) eserlerinin zikre değer olduğu, kitabın bibliyografyasında bunlardan bahsolunmadığı kaydedilmiştir¹. Howard A. Reed'in makalesinde dikkati çeken bir-iki tenkid vardır; müellif, *Türkiye'de Siyasî Partiler* adlı eserde Genç Türkler'e dair aydınlatıcı, Dr. Ramsaur'un eserinde şüpheli kalan bâzi mes'eleleri çözmeğe yarayan noktalar bulunduğuna işaret ediyor; Garb kaynaklarından, kendisine yazılan basılmamış hususî mektuplardan faydalanmakla beraber, meselâ, Târik Zafer Tunaya'nın eserinden ve başka Türk kaynaklarından istifade etmediğini yazıyor ve eseri, bunlara rağmen, Türk milliyetçiliği ve yenilik hareketleri mevzuunda bilgi verme bakımından takdirle karşılıyor².

Yukarıda bahsettiğimiz bibliyografya makalelerinin hiçbirinde, hatâlara temas edilmediğinden, eseri kıymetlendirebilmek için, ihtiva ettiği hatâlar üzerinde de durmayı lüzumlu görüyoruz. Sayıca epeyi çok ve mühim yanlışları içine alan eserde, bilhassa, Genç Türk hareketine başlangıç teşkil eden birinci bölüm, çok çürük bir temele dayanmaktadır: Genç Türkler'in, yeni fikirleri yurt içinde anlaşılmadığından, bunları yaymak için 1860'da Avrupa'ya kaçtıkları, Ali Suavi'nin 1860'da Londra'da *Muhbir* gazetesini neşri, yine burada, 1864'te Rifat Bey'in nezaretinde *Hürriyet* gazetesini çıkardıkları, başlangıçta edebî olan Genç Türkler hareketinin, sürat'le siyasî bir çehre aldığı, Namık Kemal'in 1873'te temsil edilen *Vatan* piyesinin, daha sonra, Abdülhamid tarafından men'ine rağmen, askeri mektep talebeleri arasında, gizli kopyaları vasıtasıyla şöhret kazandığı hakkındaki bilgi ve hükümler hakikatten uzaktır (S. 3 v.d., 12); çünkü, Kemal ve arkadaşlarının Avrupa'ya kaçmalarının asıl sebebi, kısmen, yazıları ile dikkati üzerlerine çekmeleri, daha çok, rivayete göre, Mahmud Nedim Paşa'yı sadaret mevkuine getirmek için tertib edilen bir sù-i kasdden dolayı ithamları, bilhassa Mısır veraset

¹ *Middle East Affairs*, c. XI, nu. 1, Ocak 1958, s. 19-20.

² *The Middle East Journal*, Summer 1958, c. 12, nu. 3, s. 345-6.

kanununun değiştirilmesi ile Mustafa Fâzıl Paşa'nın hidivlik hakkını kaybetmesi, bu gençleri, bütün masraflarını üzerine almak şartıyla yurt dışına kaçmağa teşviki, Bâb-ı âli aleyhinde neşriyata sevkidir. Kemal ve arkadaşlarının Avrupa'ya kaçmaları 17 Mayıs, 1867, Ali Suavi'nin bundan biraz sonra, 22 Mayıs'tadır. Ali Suavi'nin muharriri bulunduğu *Muhbir*, İstanbul'da Filip Efendi tarafından, 1 Ocak, 1867 (25 Şa'ban, 1283) tarihinden itibaren çıkmağa başlamış, hükümet aleyhine zihinleri yanlış yola götüren yalan haber neşri ile suçlandırılarak, 9 Mart, 1867'de bir ay ta'til³, 28 Mayıs'ta birkaç gazete ile beraber *Muhbir*'in çıkması büsbütün menedilmiştir⁴. Suavi'nin Londra'da devam ettirdiği *Muhbir*'in ilk sayısı 31 Mayıs, 1867'de çıkmıştır. *Hürriyet* gazetesinin ise, koleksiyonları gözden geçirilince ilk sayısının 22 Haziran, 1868 (1 Rebi'-ul evvel, 1285)'de çıktığı görülür; gazeteye nezaret eden Rifat Bey değil, 1-4'üncü sayıları Reşad Bey, 5-63'üncü nüshaları N. Kemal, 64-100'üncü ise Ârif imzası altında basılmıştır. Avrupa'da yazdıkları eserler için, önce edebî, sonra siyasî vasfını kullanamayız; çünkü, N. Kemal'in makaleleri, Ziya Paşa'nın *Ru'yâ'sı*, *Verâset Mektupları*, *Zafer-nâme'si* siyasî maksatla yazılmıştır. *Vatan* piyesinin men'i ise, Abdülhamid değil, Abdülaziz devrindedir ve yalnız bunun değil, o devirde men'edilen bütün eserlerin yazmalarının gizli gizli okunması, askerî mektep talebelerine inhisar etmez; bunlar herkes, her mektep talebesi tarafından gizlice okunmuştur⁵. Yine bu birinci bölümde, Midhat Paşa'nın önce 1860'da Türk Avrupası'nda, sonra Bağdat'da kazandığı şöhretten dolayı, malî sıkıntılara çare bulur düşüncesi ile 1873'te Sadaret mevkine getirilmesinden bahs olunurken kaydedilen (S. 5) bu tarihlerden ilki, yâni Niş valiliğine tâyini 1861, sadr-ı âzamlığı 1872'dedir⁶. Murad V.'in ise, 1876 Mayıs'ından Ağustos'una kadar tahtta kaldığı bildiriliyor (S. 7). Hakikatte, Murad V., 31 Mayıs, 1876'da taht'a çıkmış, hastalığı dolayısıyla Abdülhamid'e bi'atı 1 Eylül, 1876'da ilân edilmiş, 9 Eylül, 1876'da Abdülhamid cülûs etmiştir⁷.

Eserde, şahıs adları münasebetiyle bâzan karışık, yanlış ifadelere raslıyoruz : Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni, Fehmi Yener'in mektubu me'haz gösterilerek, Samî Paşazâde ve Âyetullah Bey'in kurduğu kaydediliyorsa (S. 21) da, çok kalabalık Samî Paşa ailesinde, *Samîpaşazâde* belli bir şahsı ifade etmediği gibi, Âyetullah Bey de, Samî Paşa'nın torunu, Subhî Paşa'nın büyük oğludur⁸. Nitekim, Tanzi-

³ *Ceride-i havâdis* gazetesi, nu. 609, 10 Mart, 1867-4 Zilka'de 1283.

⁴ *Ceride-i havâdis*, nu. 661, 28 Mayıs, 1867 - 24 Muharrem, 1284. Türkiye'deki gazetelerde, Londra'da ilk sayısı çıkan *Muhbir*'in, garezkâr yazıları içine aldığından, İmparatorluk'un hiçbir yerinde neşredilmemek üzere men'i ilân edilmiştir (Meselâ, *Ceride-i havâdis*, nu. 739, 18 Eylül, 1867 - 19 Cemâdâ 1., 1284).

⁵ Ahmed Râsim, *Muharrir-Şâir-Edib*, İstanbul, Kanaat Kitabevi 1924, s. 7 v.d.

⁶ Mahmud Kemal İnal, *Son Sadr-ı âzamlar*, İstanbul, Devlet Basımevi, s. 317, 326. *Ceride-i havâdis*, nu. 1961, 31 Temmuz, 1872 — 27 Cemâdâ I., 1289.

⁷ *Ceride-i havâdis*, nu. 3096, 3178, 3185, 1 Haziran, 1 ve 10 Eylül, 1876 - 8 Cemâdâ 1., 11 ve 22 Şa'ban 1293.

⁸ Âyetullah Bey, Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurucularından değildir. Bu cemiyet ve Genç Türkler'in Avrupa'ya kaçmaları hakkında Samî Paşazâde Hasan Bey'in makalesinde dikkate değer malûmat buluruz (*Hâdisât-ı hukukiye ve Târihiye*.

mat şâirlerinden meşhur Ziya Paşa ile, Cumhuriyet'in ilânından epeyi sonra Bektaşiler hakkında bir makale serisi neşreden Ziya Bey de, aynı şahıs olarak alınmıştır (S. 112, bk. *Index*).

Dr. Ramsaur, 1895'te İstanbul'da bâzı kimselerin tevkif, sürgün, bir yolunu bulan Avrupa'ya nasıl kaçtıklarından v.b. bahsettikten sonra, bu sırada Mülkiye'de hoca Murad Bey'in İmparatorluk'ta yapılacak yenilikler için bir liste tertibettiğini, takdim için bu zamanı seçtiğini, bu teşebbüsü yüzünden kendisini kurtarmak için Mısır'a kaçtığını v.b. kaydediyor (S. 27 v.d.). Onyediyen sene Mülkiye'de hocalık eden Murad Bey'in bu vazifesi, 1895'ten evvele aittir; Duyûn-ı umumiye Komiserliği'nden afvı için bir istida vererek, 14 Kasım, 1895'te, Mısır'a değil, önce Avrupa'ya gitmiş, bahsi geçen islâhat hakkındaki yazısını da Viyana elçiliği vasıtasıyla takdim etmiştir ki bunda, kendi ifadesine göre, Abdülhamid'in İngiltere aleyhinde siyasetini muahaze ile, meşrutî bir idare kurulmasını ileri sürmüştür. Paris'te, Ahmed Rıza tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun casusu sanılıp soğuk karşılandığından ve bâzı anlaşmazlıklardan sonra Mısır'a gitmiştir. Dr. Ramsaur'un Murad Bey'in Türkçe bilmediği halde o eserlerini nasıl yazdığına dair tereddüdünü çözmek için, Murad Bey'in, İstanbul'a gelince Türkçesi zayıf olduğundan, üç yıl hiçbir neşriyatta bulunmadığını bizzat yazdığını ilâve edelim⁹.

Samî Paşazâde Sezaî'nin, Avrupa'ya kaçmasının sebebi, *Sergüzeşt* adlı romanının neşrinden sonra sıkı bir göz hapsine alınması, bu yüzden İstanbul'dan uzaklaşmaya mecbur oluşudur; Dr. Ramsaur'un bu husustaki tereddüdlerini, Paris'e nasıl kaçtığı, oradaki temasları ve neşriyatına dair tafsilât verdiği hâtıralarının halledeceğini sanıyoruz¹⁰. Mehmed Emin Yurdakul'un, Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl çürüdüğünü canlandıran *Kayıkçı* adlı şiirinin, 1907'de *Çocuk Bahçesi* mecmuasında neşri üzerine bu mecmuanın kapatıldığı, muharrirlerinden Ömar Naci

mecmuası, cüz 2, 1 Mayıs, 1341). Genç Türkler'e dair epeyi neşriyat varsa da, bu makalede, bunların kaydına imkân göremiyoruz; bilhassa şunlar zikre değer: Hayal mahsulü kısımları gözönüne alınmamak şartıyla, Ebüzziya Tefvik'in tefrika hâlinde kalan *Yeni Osmanlılar Tarihi* (*Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesi, nu. 1-180, 1909); Cavid Orhan Tütengil, *Prens Sabahaddin*, İstanbul 1954. Bu mevzuda san'at eserleri de vardır: Tahsin Nâhid, *Jön Türk* (tiyatro), İstanbul 1325; Ahmed Midhat Efendi, *Jön Türk* (roman), İstanbul 1326; Safvet Nezihî, *Müsebbib* (roman), İstanbul 1326. Bizim gördüğümüz, fakat okuyamadığımız şu kitap ve makale de, Dr. Ramsaur'un eseri ile aynı mevzudadır: Muhammed Rûhî-al-Hâlidî, أسباب انقلاب العثماني و تركيا الفتاة (*Osmanlı İnkılâbı'nın Sebepleri ve Genç Türkler*), Hüseyin Vâsîfi neşri, Kahire 1905. Valuiskey, A.L.; *On the Creation of the First Young Turk Organization* (Ruşça), Uch. Zap. Inst. Voslok (Moscow), 14 (1956), s. 197-221. Bu makalede umumî olarak, Türkiye'de iktisadî ve siyasî şartlar, 1908'den önceki Genç Türk faaliyeti üzerinde durulmuştur.

⁹ Bu hususta, *Mizançı Murad Bey* adlı makalemizin bilhassa üçüncü bölümünde tafsilât vardır (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, c. 11, nu. 3-4, 1952).

¹⁰ Tafsilât için, *Samî Paşazâde Sezaî* adlı makalemizin bilhassa beşinci bölümüne bakılabilir (*Türkiyat Mecmuası*, c. XIII, 1958).

ve Hüsrev Samî'nin Paris'e kaçmaları ile, Genç Türkler'in, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hürriyet Cemiyeti'nin varlığından haberdar olmaları hakkındaki bilgileri birçok bakımdan tashihe muhtaçtır : Adı *Zavallı Kayıkçı* olan, her memlekette ve her zaman yazılabilecek bir mevzuu, bir kayığın fırtınalı bir havada sularla mücadelesini ve boğulduğunu tasvir eden bu şiir, *Bahçe* mecmuasında, 1909'da basıldığı için, Dr. Ramsaur'un bu hususta ileri sürdüğü fikirleri çürütmektedir¹¹.

Tahliller, ancak sağlam vesikalara dayanıldığı takdirde doğru neticeler elde edilmesine yarar; aksi halde, verilen hükümleri kıymetten düşürür. Yukarıdakine azçok benzeyen bir başka misal, XVIII. asırda Bektaşî tarikatinde, Garb te'siri ile yenilikler yapılması ve yeniden teşkil edilen tarikatın, sonraki asırlarda böylece devamıdır. Müellif, Genç Türkler'den birkaçı Bektaşî olduğundan, bu tarikatın dayandığı esaslar ve mensuplarının bazı siyasi hareketleri ile, Masonluk ve Masonlar arasında bazı bağıntılar kuruyor; çürük malzemeye dayanarak, XVIII. asırda, Voltaire'in arkadaşı Fâzıl (veya İzzet?) Bey'in, İstanbul'a dönünce Bektaşî tarikatını yeniden teşkilinden bahsederek, Bektaşîler'de, dolayısıyla Genç Türkler'de Masonluk yoluyla Garb te'siri nüfuzunu izah için sayfalar tutan tahlillere yer veriyor (S. 109 v.d.). Müellifin bâzan da, Türk edebiyatı hakkında bilgi noksanlığı dolayısıyla ve hiçbir kaynak da zikretmeden, İran edebiyatının bir taklidinden ibaret saydığı Türk edebiyatının¹², Garb te'sirinde kalmadan önce, kendi çapında büyük bir eser vermediğine dair hükümlerine de raslıyoruz (S. 3).

Dr. Ramsaur'un eseri, Genç Türkler mes'elesini kavramak için kâfi malzeme toplanılmadan, elde edilen vesikalar değerlendirilmeden, bu mevzu ile alakalı olmayan şeyler de kullanılmak suretiyle yazılmış te'siri bırakıyor. Genç Türkler, siyasi cereyanların ve milliyet fikirlerinin inkişafı mevzuları birbirine zaman zaman tedâhül etmekle beraber, başka başka şeylerdir; Dr. Ramsaur ise, bu üçünü, bir tek mevzu gibi ele almış, Genç Türkler'in tarihçesini, hiçbir vesika zikretmeksiz, ilmî zihniyetten uzak, çürük bir temele istinat ettirdikten sonra (S. 3 v.d.), bununla, siyasi cereyanların, milliyet fikirlerinin inkişafını aynı kanaldan yürütmüştür. Eserin, Genç Türkler hakkında derli toplu bir fikir vermeyişinin başlıca sebeplerinden biri de bu, mevzuun dağıtılmış olmasıdır.

Bütün bunlara rağmen, Dr. Ramsaur'un eseri, senelerce emek verilmiş, çetin bir çalışma mahsulüdür. Müellif, Türk kaynaklarından hemen hiç faydalanmamıştır; istifade ettikleri de, bir-ikisi dışında, ilmî vasfını göstermemektedir; fakat,

¹¹ *Çocuk Bahçesi*, Selânik'te 26 Ocak, 1905 - 14 Ocak, 1906 (13 Kânunısânî, 1320 - 1 Kânunısânî, 1321)'de 43 sayı çıkmıştır. *Bahçe* mecmuası yine burada, 3 Ağustos, 1908 - Ocak, 1909 (21 Temmuz, 1324 - Kânunısânî, 1325)'da neşredilmiş, Mehmed Emin'in *Zavallı Kayıkçı* başlıklı şiiri bu mecmuada basılmıştır (Nu. 46, 10 Temmuz, 1325 - 23 Temmuz, 1909).

¹² Türk edebiyatının, millî vasfını nasıl muhafaza ettiği ve Şark edebiyatlarına te'siri hakkında, yalnız şu iki tedkike bakmak bile yeter derecede fikir verebilir : Prof. Fuad Köprülü, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri*, İst., Devlet Matbaası, 1928; aynı müellif, *Türk Edebiyatına Umumî Bir Bakış (Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar)*, İst., Kanaat Kitabevi, 1934, s. 1 v.d.).

yabancı dillerde yazılmış pek çok vesika toplamıştır. Genç Türkler, siyasi cereyanların ve milliyet fikirlerinin inkişafı mevzuunda bazı yeni fikirleri de içine alan eserinin sonunda, bu mes'eleler üzerinde çalışacaklar için zengin bir bibliyografya vermiş bulunuyor. Bu sebeple, *Genç Türkler* müellifine, teşekkür borçluyuz.

FEVZİYE A. TANSEL

Uriel Heyd, *Ottoman Documents On Palestine, 1552-1615*, Oxford University Press, 1960. XIII+204+XVII.

İsrail Üniversitesi'nden Uriel Heyd'ın, *Filistin'e Ait Osmanlı Vesikaları* adlı bu kitabının esasını, Filistin'in Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde bulunan sahaları ile alakalı ve 1552-1615 yıllarında yazılmış ferman, arıza v.b. vesikalar teşkil etmektedir.

Müellif, sayfa altındaki notlarda kullandığı bibliyografya kısaltmalarına ve Arab harflerinin Lâtin harflerine çevrilişinde nasıl bir *transcription* tâkip ettiğine dair izahlardan sonra, *Önsöz*'ünde, tarihî bir kaynak olan Mühimme defterlerinin ehemmiyeti üzerinde duruyor; xvii. asrın ortasından, xix. asrın ikinci yarısına kadar üç asırlık bir devreye ait 150.000, belki 200.000 vesikayı içine alan bu Mühimme defterleri tarzında zengin kaynaklara, Osmanlı İmparatorluğu hariç, başka İslâm memleketlerinde ve Yakın-Şark'taki arşivlerde rastlanılmadığına dikkati çekiyor. Bu *Önsöz*'ü müteakip bir *İlave*'de ise, kitabının basıma verilmesinden sonra Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan en eski bir Mühimme defterinden haberdar edildiğini, fakat bunda Filistin ile alakalı mühim bir vesika bulunmadığını kaydetmiştir (S. 1 - xviii).

Filistin'e Ait Osmanlı Vesikaları, bibliyografya kısaltmaları, kullanılan *transcription* hakkında notlar ve *Önsöz* dışında, başlıca iki kısma ayrılmıştır. *Birinci Bölüm*'de, 1) Mühimme defterlerinin nasıl tanzim edildiği, İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'nde, Topkapı Sarayı Müzesi'nde ve yine İstanbul'daki başka kütüphanelerde, Almanya, Fransa, İngiltere, Amerika gibi bazı memleketlerde mevcut Mühimme defterleri; 2) fermanların tertip tarzı, yâni teknik hususiyetleri; 3) fermanların nasıl hazırlandığı, bu hususta Mühimme defterlerinde — fermanın aslında bulunmayan — tafsilâtı içine alan ne gibi kayıtlar bulunduğu; 4) fermanın nasıl gönderildiği; 5) fermanın deftere kaydı hakkında izahat verilmiştir (S. 3-31).

Eserde en çok yer alan *İkinci Bölüm*, vesikalar kısmıdır. Bu kısmın, *Malzemenin Arz ve Takdimi* başlıklı mukaddimesinde, eserde mevcut ve 1552 - 1615 yıllarında yazılan ferman, arıza v.b. vesikaların hangi Mühimme defterlerinden alındığı hakkında bilgi verilmiştir. Uriel Heyd, gözden geçirdiği vesikaların bazı kısımlarının mühim, fakat geri kalan kısımlarının resmî ifadelerin tekrardan ibaret olduğunu v.b. sebepler yüzünden biraz hatalı bir metod takibettiğini, bu vesikaların mutad usüllere uygun surette neşrinin pek de memnuniyet verici bulunduğunu; vesikaları, ehemmiyet ve uzunluğuna göre seçtiği kısımları bâzan harfiyen, bâzan genişleterek, meâlen terceme, birçoklarını hulâsa ve bunların bâzılarını da sayfa altı notlarında işaretle iktifa ettiğini yazıyor; ifadesine göre, bu suretle